

Ehl-i beyt tabiri, Alevîlik ve Bektaşîliğin yanı sıra Mevlevîyye, Rifâiyye ve Kâdiriyye gibi Sünnî tarikat çevrelerinde umumiyetle Şîa'nın tasvir ettiği mâna-da anlaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 87; *Lisânü'l-‘Arab*, "ehl" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ehl" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, "ehl", "byt" md.; Mustafavî, *et-Tahkîk*, I, 155-157, 339-340; a.m.f., *el-Hakâ’îk fi târîhi'l-İslâm*, Kum 1410, s. 27-38, 123, 127, 195-199, 457, 478; *el-Muvaffâ‘*, "Kader", 3; *Müsned*, III, 259; V, 181; Buhârî, "Savm", 30, "Enbiyâ", 10, "Edeb", 14, "Tefsîr", 33/8, "Fezâ'ilü'l-aşhâb", 27; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 36, 37; İbn Mâce, "Fiten", 34, "Menâsik", 84; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; Tirmizî, "Menâkib", 31, 32, "Zekât", 25; Ebû Hanîfe, *el-‘Âlim ve'l-müte‘allim*, Kahire 1949, s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 224; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân* (Bulak), XIII, 23-26; Mâtürîdî, *Te‘vîlât*, Üskûdar Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, II, vr. 584^a; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur‘ân*, Beyrut 1406/1986, VII, 560; IX, 43-44; İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesir*, VI, 381-382; VII, 384-385; Fahrreddin er-Râzî, *Me-fâtihu'l-ğayb*, XXV, 209; XXVII, 164-166; Kurtubî, *el-Câmi‘*, XIV, 182-183; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *el-Bâbü'l-hâdî ‘aşer*, Tahran 1986, s. 195, 199; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur‘ân*, VI, 407-412; VII, 187-189; İbn Teymiyye, *Minhâcüs-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad] 1406/1986, VII, 70 vd.; İbn Hacer el-Heytemî, *eş-Şavâ'iku'l-muhrika*, İstanbul 1406/1986, s. 141 vd.; Zehebî, *el-Müntekâ*, Dimaşk 1954, s. 427 vd.; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1890; Meclisî, *Bihârü'l-enûâr*, Beyrut 1403/1983, XXIII, 104-253; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 278-280; Tabâtabâi, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur‘ân*, Beyrut 1393/1973, XVI, 310-313; XVIII, 43-47; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3892, 4241; *İzâhu'l-meknûn*, I, 5; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Kahire 1965, s. 276; Seyyid Şerefeddin, *el-Mürâ‘at*, Kahire 1399/1979, s. 14 vd.; a.m.f., *el-Fuşûlû'l-mühimme*, Necef, ts., s. 203 vd.; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 47; Muhammedî er-Rişehrî, *Mizânü'l-hikme*, Kum 1362-63 hş., I, 194, 217, 279; VI, 534; Muhsan Abdunnâzir, *Mes‘eletü'l-imâme*, Beyrut 1983, s. 194-204; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer‘a ilâ teşânifi‘ş-Şî‘a*, Beyrut 1983, II, 482; XVI, 258; *A‘yanü‘ş-Şî‘a*, I, 308-310, 370-371; İhsan İlahî Zahîr, *eş-Şî‘a ve Ehlü'l-beyt*, Lahor 1984, s. 16-20; Azî-zullah Utarîdî, *Müsnedü'l-İmâm er-Rizâ*, Meşhed 1406, I, 3-5; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Muhtasarü't-Tuhfeti'l-İsnâ‘aşeriyye*, İstanbul 1988, s. 149 vd.; M. Cevâd Muğniyye, *el-İsnâ‘aşeriyye ve Ehlü'l-beyt*, Beyrut 1989, s. 53; Enis Emir, *Fazilet-i Ehl-i Beyt-i Resûlullah*, İstanbul 1991, s. 82 vd.; Abdülazîz et-Tabâtabâi, "Ehlü'l-beyt fi'l-mektebeti'l-‘Arabîyye", *Türâşünâ*, IV/1-4, Kum 1409, s. 10-20; I. Goldziher, "Ehlülbeyt", *İA*, IV, 207; a.m.f. v.dğr., "Ahl al-Bayt", *El²* (İng.), I, 257-258; Dihhudâ, *Luğatnâme*, V, 522-525; DMT, II, 605-610; I. K. A. Howard, "Ahl-e Bayt", *Elr*, I, 635; Hamid Algar, "Âl-e ‘Abâ", a.e., I, 742; Ahmet Özel, "Âl", *DİA*, II, 305-306; Süleyman Uludağ, "Âl-i Abâ", a.e., II, 306-307.

MUSTAFA ÖZ

EHL-i BİD'AT

(أهل البدعة)

Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkmış, şer‘î bir delile dayanmayan bazı inanç ve davranışları benimseyen gruplar anlamında bir tabir.

Sözlükte "dinle ilgili olarak yeni görüş ve davranışları benimseyenler" anlamına gelen ehl-i bid‘at (ehlü'l-bid‘a, çoğulu ehlü'l-bida‘), terim olarak farklı şekillerde yorumlanmakla birlikte Ahmed b. Hanbel, Ebû'l-Hasan el-Eş‘arî, İbn Hazm, Şehristânî ve Süyûtî gibi âlimlerce yapılan tariflerde genellikle ortak nokta "sünnetin terkedilmesi"dir. Buradaki "sünnet", Resûlullah ile ashap topluluğunun İslâm'ın inanç ilkeleri demek olan akaid alanında takip ettikleri yol anlamına gelir. Buna göre ehl-i bid‘at, "aklı esas alıp nasları te‘vil etmek suretiyle Hz. Peygamber'den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenler" şeklinde tarif edilebilir (ayrıca bk. BİD'AT).

Kur‘ân-ı Kerîm'de ehl-i bid‘at tabiri geçmemekle birlikte "b-d-‘a" kökünden türeyen *bed‘*, *bid‘* ve *ibtidâ‘* kelimeleri dört âyette yer almıştır. Bu âyetlerin birinde (el-Hadîd 57/27), Allah tarafından farz kılınmadığı halde Hz. İsâ'dan sonra hristiyanlarca ruhbanlığın icat edildiği belirtilerek bir anlamda bunu yapanlar bid‘at ehli olarak kabul edilmiştir. Diğer iki âyette *bed‘* kelimesi, Allah'ın gökleri ve yeri örneksiz bir güzelliğe yarattığını (el-Bakara 2/117; el-En‘âm 6/101), bid‘ ise Hz. Peygamber'in risâlet ve nübüvveti ilk defa icat eden kişi olmadığını (el-Ahkâf 46/9) belirtmek için kullanılmıştır. Bir rivayete göre İbn Abbas, kıyâmet günü bazı kimselerin yüzlerinin kararacağını haber veren âyette (Âl-i İmrân 3/106) kastedilenlerin ehl-i bid‘at olduğunu söylemiştir (İbn Teymiyye, *Minhâcüs-sünne*, V, 134). Şâtıbî, müteşâbih âyetleri te‘vil edenlerin kalplerinde sapıklık bulunduğunu ifade eden âyetin (Âl-i İmrân 3/7), Şevkânî de Allah'ın âyetlerini alay konusu yapan müşriklerden bahseden âyetin (el-En‘âm 6/68) ehl-i bid‘ata işaret ettiğini kaydetmişlerdir (el-İ‘tişâm, s. 143; *Fethu'l-kadîr*, II, 128). Ancak bu âyetlerin müslümanları değil kâfirleri konu aldığı düşünülürse yukarıdaki görüşlerin indî telakkiler niteliğinde olduğu ortaya çıkar.

Hadis literatüründe bid‘at kavramının geniş bir şekilde yer aldığı dikkati

çekmektedir. Konuyla ilgili rivayetlerde sonradan ortaya çıkan her şeyin bid‘at, her bid‘atın ise sapıklık olduğu belirtilmiş (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6), ayrıca çeşitli gruplara ayrılmak suretiyle dinlerini parçalayanların (bk. el-En‘âm 6/159) bid‘at sahibi oldukları ve böylelerinin tövbe ve ibadetlerinin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir (İbn Ebû Âsım, I, 8, 21-22). Ancak bu rivayetlerin bir kısmı isnad, bir kısmı da metin bakımından zayıf görülmüştür (a.g.e. [nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî], nâşirin dipnotları). Bu konuya dair literatürden anlaşıldığına göre ehl-i bid‘at tabiri lafız olarak hadislerde geçmemekte, fakat müteahhir bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerde bu tabire rastlanmaktadır (meselâ bk. Ebû Mutî‘ en-Nesefî, s. 55; Malatî, s. 176). Hatta bunların bir kısmında ehl-i bid‘ata ilişkin hadislerin mütevâtir olduğu iddialarına bile yer verilmiştir (Ebû Mutî‘ en-Nesefî, s. 56, 58-59). Ayrıca kaynaklarda ashabın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel, İbn Mes‘ûd, İbn Ömer ve İbn Abbas'a, her türlü bid‘atla bunları benimseyenlerin tenkidine dair çeşitli rivayetler nisbet edilmiştir. Bu rivayetlere göre ashap yeni zuhur eden olaylar karşısında itikadî problemlere dalıp görüş beyan etmekten sakınmış ve müslümanları bu tür görüşlere itibar etmemeleri için uyarmıştır (Dârimî, "Mu‘kaddime", 7, 17, 19, 20). Hadisleri derleyen âlimler Kaderiyye, Cehmiyye, Mürşicî, Râfıza (Şîa) gibi fırkaların kınanmasını konu alan ve Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlerle ehl-i bid‘atın kastedildiğini düşünerek bunları "bid‘attan sakınmanın lüzumu ve sünnete bağlanmanın gerekliliği" gibi bablarda toplamışlardır (Müslim, "Zekât", bab 47, 48; Tirmizî, "İlim" 16, "Kader" 13; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 7, 14, 18, 20, 26). Kaynaklarda ehl-i bid‘at karşılığında bazan "aşhâbü'l-bida‘, ehl-i ehvâ, mübtedia, ehl-i dalâlet, ehl-i zeyğ" gibi tabirler de kullanılır.

Ehl-i bid‘at teriminin ne zaman ortaya çıktığı ve ilk defa kimin tarafından kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte rivayete göre Hasan-ı Basrî Ehl-i sünnet'in yanı sıra ehl-i bid‘at tabirini de kullanmıştır (Dârimî, "Mu‘kaddime", 23). Buna göre söz konusu tabir hicrî I. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Sünnete bağlanıp bid‘attan kaçınmanın gereğine işaret eden rivayetlerin hadis mecmualarında bir araya getirilmesinden, ayrıca bazı âyet ve hadislerin bid‘at ehline işaret ettiğine dair

açıklamaların kaynaklarda nakledilmemesinden sonra ehl-i bid'at terimi III-IV. (IX-X.) yüzyıllara ait eserlerde fazlaca yer almaya başlamış ve bunların tesiriyle Ehl-i sünnet âlimlerince Cehmiyye, Havâric, Mürcie, Şîa, Kaderiyye, Mu'tezile gibi fırkalar ehl-i bid'at olarak kabul edilmiştir (İbn Kuteybe, *Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, s. 35-36; Eş'arî, *Uşûlû Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a*, s. 103-104).

Kaynaklar ehl-i bid'atın ortaya çıkışını genellikle, nasların zâhîrî mânalarının akla aykırı olduğunu zannedip bunları te'vil etmek, Kur'an ve Sünnet hakkında yeterli bilgiye sahip bulunmamak, birtakım felsefî görüşleri mutlak doğrular olarak kabul edip nasları bunlarla uzlaştırmaya çalışmak, uydurma ve zayıf hadislerle dayanmak, başka dinlerin, siyaset ve kültürlerin tesirinde kalmak, Kur'an ve Sünnet'i dikkate almayıp şeytânî telkinlere kapılmak, Kur'an ve Sünnet'i bazı siyasî ve ideolojik görüşler doğrultusunda yorumlamaya çalışmak gibi sebeplere bağlarlar.

Hız. Osman'ın şehid edilmesinden sonra müslümanlar arasında baş gösteren siyasî görüş ayrılıkları yeni bazı itikadî görüş ve anlayışların doğmasına sebep olmuştur. Hız. Ali'nin Kur'an'ın hükmüne uymadığını iddia eden bir grup (Hâricîler) ortaya çıkarak onu tekfir etmiş, buna karşılık hilâfetin sadece Ali ile evlâdının hakkı olduğunu ileri süren Şîa zuhur edip muhaliflerini tekfir etmiş, daha sonra her iki grubun görüşlerini de aşırı bularak Hız. Osman ile Hız. Ali'yi tekfir etmenin yanlış olduğunu kabul eden Mürcie teşekkül etmiştir. Diğer taraftan, I. yüzyılın sonlarına doğru henüz bir kısım sahâbenin hayatında iken Ma'bed el-Cühenî iman esaslarından sayılan kaderi inkâr etmiştir. Onun Gaylân ed-Dımaşkî ve Yunus el-Esvârî tarafından benimsenen bu görüşü hakkında ashap-ı Abdullah b. Ömer'in düşüncesi sorulunca Abdullah bu tür inançlardan kendisinin uzak olduğunu söylemiştir (Müslim, "İmân", I). Böylece Kaderiyye'ye ait ayırıcı ilk görüşler belirmeye başlamıştır. Aynı dönemde Ca'd b. Dirhem Kur'an'ın mahlûk olduğunu ve ilâhî sıfatların bulunmadığını ileri sürmüş, insana ait herhangi bir iradenin mevcut olmadığını iddia eden Cehm b. Safvân onun bu görüşlerini savunup yaymaya çalışmış ve Cehmiyye fırkası ortaya çıkmıştır. Bütün bu fikrî hareketler muhafazakâr çoğunluk tarafından Kur'an'a, sünnete ve ahashın icmâına aykırı telakkî edilerek

mensuplarına bid'at ehlî nazarıyla bakılmıştır. II. (VIII.) yüzyılda Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in öncülüğünde Mu'tezile hareketi başlamıştır. Bu hareket ilâhî sıfatlar, rûyetullah, irade hürriyeti, kader, büyük günah (kebîre) işleyenin durumu, âhiret halleri gibi belli başlı itikadî konularda yeni görüşler ileri sürüp bunları kelâm adı verilen bir disiplinin çerçevesinde kendine has metotlarıyla temellendirmeye çalışmıştır. Siyasî görüş ayrılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan Şîa'nın da zamanla temel konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemesiyle ehl-i bid'at daha belirgin bir hale gelmiş oldu. Yine II. yüzyılda başta müfessir Mukâtil b. Süleyman olmak üzere Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim gibi âlimler antropomorfist bir ulûhiyyet telakkisini ortaya koyup savunmuşlar ve Müşebbihe ile Mücessime'nin teşekkülüne zemin hazırlamışlardır. Daha sonra Kerrâmiyye'ye mensup bazı fırkalarla Ahmed b. Hanbel'e bağlı olduklarını iddia eden bir kısım Hanbelîler bu grup içinde mütalaa edilmiştir. Buna göre muhafazakâr çoğunluk dışında oluşan fikrî ve siyasî hareketler Havâric, Şîa, Cehmiyye, Mürcie, Mu'tezile, Cebriyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi isimlerle anılan fırkaların teşekkülüne sebep olmuştur. İslâm dünyasında iç ve dış âmil-lerle meydana gelen ilmî-fikrî gelişmeler sonunda III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren yeni yöntemlerin belirlenmesine ve yeni açıklamaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. IV. (X.) yüzyılın başlarında akaid alanıyla ilgili olarak ortaya çıkan Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye akımları bu arayışın bir sonucudur. Muhafazakâr Selefîyye ile serbest düşüncüyü temsil eden Mu'tezile arasında yer alan ve özellikle metot açısından birbirine çok yakın bulunan bu akımlar gittikçe taraftar toplayarak çoğunluğun temsilcisi olmuş ve Sünnî kelâm ekolleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (bk. KELÂM).

Hem ilk hem de müteahhir Selef âlimleri Kur'an-ı Kerim'de açıkça yer almayan, Resûlullah ve ashap topluluğu tarafından dile getirilmeyen her düşüncüyü geniş anlamıyla sünnet dışı saydıklarından Sünnî kelâmcılar dahil olmak üzere yukarıda adı geçen bütün grupları ehl-i bid'at olarak kabul etmişlerdir. Meselâ İbn Kuteybe, Ebû Saîd ed-Dârimî, Âcurî, İbn Teymiyye gibi Selef âlimleri Mâlik b. Enes, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Evzâî gibi müctehid âlimlerden kelâm ilmi aleyhinde nakledilen birtakım riva-

yetlere dayanarak bütün kelâmcıların bid'at ehlî olduğunu söylemişlerdir. Zira bunların kanaatine göre kelâmcılar naslar arasında çelişki bulunduğunu ve bu sebeple akllî te'villere başvurulması gerektiğini ileri sürerek Kur'an ve Sünnet'e aykırı inançlar benimsemişlerdir (İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, V, 94-95, 428-429). Selefîyye'ye göre Süfîyye veya Mutasavvife de ehl-i bid'ata dahil olan gruplardandır. Zira süfler dinin vâzıı tarafından emredilmeyen birtakım zikir ve ibadetleri nerede ise farz telakki etmişler, sadece tarikat mensuplarını kardeş (ihvan) saymak suretiyle müslümanların çeşitli gruplara bölünmesine sebep olmuşlardır. İslâm akaidiyle bağdaştırılması mümkün olmayan vahdet-i vücûd ilkesini icat edip savunmuşlar, şeyhlerinin kabirlerini ziyaretgâh edinenek ölülerden ve kabirlerden medet ummuşlardır. Bütün bunlar dine sonradan girmiş tehlikeli düşünce ve davranışlardır, bunları savunanlar da ehl-i bid'attır (a.g.e., V, 170, 175; a.mlf., *İktîzâ'û's-şurâti'l-müstakim*, s. 462; Hucendî, s. 16, 50, 80).

Mu'tezile âlimleri de ehl-i bid'atın Kur'an'a, sünnete ve hak üzere icmâ edilen hususlara aykırı görüşleri benimseyenlerden oluştuğunu kabul etmekle birlikte kendi kanaatlerinin Kur'an ve Sünnet'e uygun olduğunu, mezheplerine muhalif düşüncelerin ise sonradan ortaya çıktığını ve dolayısıyla bid'at oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre "cebir", "ircâ" ve "teşbih" gibi kavramlar Emevîler devrinde ortaya çıkmıştır. Kaderci anlayış, başta Muâviye olmak üzere siyasî icraatlarını meşrûlaştırıp halka kabul ettirmek isteyen Emevî yöneticileri tarafından öne sürülmüş ve konuyla ilgili nasların yanlış yorumlanmasının da etkisiyle zamanla çoğunluğun görüşü haline gelmiştir. Zira Allah'a isyan edip de, "Bu Allah'ın takdiridir" diyen Kaderiyye ile imanı amelden ayırıp onu sadece kelime-i şehâdeti telaffuz etmek veya bilmekten ibaret sayan Mürcie Hız. Peygamber'e nisbet edilen hadislerde lânetlenmiştir. Bu sebeple Kaderiyye ile kastedilenler kaderi inkâr edenler değil kaderciliği benimseyenlerdir, Mürcie ile kastedilenler de amelî imandan ayrılanlardır ki bunlar Mu'tezile dışında kalan, kendilerine Ehl-i sünnet adını verenler de dahil olmak üzere diğer gruplardır. Ashop devrinden sonra ortaya çıkan Müşebbihe Allah'ı kalp, dil gibi organları bulunan ve kelâmını konuşmadan önce

kalbinde saklayan bir insana benzettiklerinden Kur'an'ın mahlûk değil kadîm olduğunu zannetmişler, yine Allah'ı cisimlere benzettiklerinden dolayı görülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Mürcie ve Havâric, kebîre sahibinin durumu hakkında ashabin icmâına muhalif görüşler ortaya atmış, Şîa ise Hz. Ali'nin icraatlarıyla hiçbir şekilde bağdaşmayan yeni görüşler öne sürmüştür. Mu'tezile âlimlerinin dinî konularda akli kullanmalarına ve re'y ile hüküm vermelerine gelince bu daha önce Ebû Bekir, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel gibi sahâbiler tarafından benimsenip uygulanmış bir yöntemdir. Şu halde Mu'tezile âlimlerine göre kendileri dışında kalan Havâric, Şîa, Mürcie, Mücbire, Müşebbihe (Selefiyye) ve Nâbite (Ehl-i sünnet kelâmcıları) sonradan ortaya çıkan ehl-i bid'at fırkalarını oluşturur (Kâdî Abdülcebbar, s. 138-164, 167). İbnü'l-Murtazâ da İslâmî gruplar içinde Mu'tezile'nin doğru yolda bulunan en iyi fırka olduğuna dair bir rivayeti Hz. Peygamber'e nisbet ederek bu fırkanın ehl-i bid'attan sayılamayacağına delillendirmeye çalışmıştır (*el-Münve ve'l-emel*, s. 122). Havâric ise müslümanlar arasında meydana gelen anlaşmazlığın ilâhî hükümlere göre çözülmesi gerektiğini savunmuş ve buna karşı çıkanları bid'at ehli kabul etmiştir (Watt, s. 14-20, 22).

Şîa'yı temsil eden ilk fırkalardan Key-sâniyye'nin kurucusu Muhtâr es-Sekafî, başlattığı hareketin "Allah'ın kitabı ile Hz. Peygamber'in sünnetine uyum sağlamak, Ehl-i beyt'in intikamını almak ve günahkârlara karşı cihad ilân etmek" amacı taşıdığını ileri sürüp dolaylı olarak muhaliflerini ehl-i bid'ata dahil etmiştir (*a.g.e.*, s. 53). İmâmîyye Şîası ise Ali'nin Hz. Peygamber tarafından ilk halife olarak tayin edilmesine rağmen sahâbilerin sünnete muhalefet ederek onun yerine Ebû Bekir'i seçtiğini iddia etmiştir. Şîa'nın bu anlayışına göre ehl-i bid'at aştahap döneminde ortaya çıkmış olup onların yolunu takip eden her fırka bid'at çerçevesi içinde kalmıştır (İbn Şâzân en-Nisâbü'rî, s. 3-5).

IV. (X.) yüzyıldan itibaren kurulup gelişen, % 90'dan fazla müslüman çoğunluğunun tasvibini alan ve bugün de aynı durumu koruyan Sünnî kelâm akımlarına göre teşbih veya tecsîm gibi aşırı görüşlere sapmayan bütün Selef âlimleri, şeriata uygun davranan Süfiyye ve tabii olarak kendi mezhepleri (Mâtürîdiyye, Eş'ariyye) dışında kalan fırkalar

ehl-i bid'attır (bk. Topaloğlu, s. 109-110, 155-158). Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî gibi bazı Mâtürîdîler'in yanı sıra İbn Hazm Eş'ariyye'yi, Adudüddin el-İcî gibi bazı Eş'arî âlimleri de Eş'ariyye dışındaki mezhepleri ehl-i bid'attan saymışlarsa da (İbn Hazm, I, 161; IV, 111; Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, s. 259; İcî, I, 35) bu tür kanaatler her iki mezhep mensuplarının çoğunluğu tarafından benimsenen genel telakkiye aykırı düşmektedir.

Ehl-i bid'atın temel özelliklerini dört noktada özetlemek mümkündür. a) Nasların ruhuna ve İslâm'ın temel yönelişlerine vâkıf olmamak veya yabancı kültürlerin etkisi altında kalıp nasları uzak yorumlarla te'vile tâbi tutmak. Bunun yanında Kur'an'ın kendine has üslûp ve mantığına, Arap dilinin ifade özelliklerine bakmaksızın bazı âyetlerin ve dolayısıyla hadislerin zâhirine takılıp kalmak, nasların yorumlanmasında peşin ve indî görüşleri naslara hâkim kılmak da bu özellik içinde mütalaa edilir. "Nassa veya akla körü körüne bağlılık" diye özetlenebilecek olan bu iki aşırı telakkiyi itidal çizgisine çekmeyi amaçlayan Gazzâlî *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* adlı kitabını telif etmiştir. b) İslâm'ın hem iman hem de amel açısından ilk neslini oluşturan ve son ilâhî dini fikir ve aksiyon yönüyle sonraki nesillere aktaran ashaba karşı iyi niyetli olmamak, onların özellikle dinî ilgilendiren rivayet, anlayış ve uygulamalarına değer vermemek. c) Hz. Peygamber'in kavfî ve fiilî sünnetine karşı menfi bir tavır takınmak. Kur'an'ın genel karakteri ve İslâm'ın temel yönelişleriyle bağdaştığı halde kendi görüşleriyle bağdaştıramadıkları bazı hadisleri mütevâtir olmadıkları gerekçesiyle reddedenlerle, mezhebî telakkilerini desteklemek amacıyla hadis uyduranlar veya bu tür hadisleri rivayet edenler de bu grup içinde yer alır. d) Ashaptan itibaren oluşan çoğunluğun (cemaat, cumhûr-i müslimîn) din anlayışından kopup ayrılmak, azınlık psikolojisi içinde karşı grupları küfürle itham etmek ve dinin temel hükümlerini sürekli olarak tartışmaya açık tutmak.

Bid'at akımı, ortaya çıktığı I. (VII.) yüzyılın sonlarından itibaren İslâm âlimleri tarafından dinin yozlaştırılması olarak görülmüş ve ehl-i bid'at hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Cehmiyye, Şîa ve Mürcie'nin ehl-i bid'at içinde en tehlikeli fırkaları teşkil ettiğini genellikle kabul eden Sünnî âlimlerin bid'at ehli hakkında verdikleri hükümler fark-

lılık arzeder. Selef âlimlerine göre bid'at ehlinin ibadetleri makbul değildir. Onlardan uzaklaşmak, hastalarını ziyaret etmemek, arkalarında namaz kılmamak, kız alıp vermemek, istişarede bulunmamak, rivayetlerini ve şehâdetlerini kabul etmemek gerekir. Eş'arî âlimlerinden Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye göre ise Gâliyye dışında kalan bid'at mensupları müslümanların kabristanına defnedilebilir, savaşa katıldıkları takdirde ganimetten pay alabilirler; ancak kestikleri yenmez ve Sünnîler'in kendileriyle evlenmeleri câiz olmaz (*el-Farq*, s. 14).

Ehl-i bid'atın tekfiri konusunda görüş birliği bulunmamakla birlikte büyük çoğunluk zarûrât-ı dîniyyeden herhangi birini inkâr edenlerin, yani Gâliyye ve ona bağlı bütün fırkaların tekfir edilmesi gerektiği hususunda birleşmiştir. Zarûrât-ı dîniyyeyi kabul etmekle birlikte bunların herhangi birini ortadan kaldırma sonucunu doğurmayan yorumları benimseyenleri ise tekfir etmemişler, onları sadece İslâm'ın dosdoğru yolundan sapmış gruplar (fırak-ı dâlile) olarak görmüşlerdir (İbn Hazm, II, 271, 276; Şehristânî, I, 203). Bununla beraber Ebû Saîd ed-Dârimî, Âcurrî, İbn Teymiyye gibi Selef âlimleriyle Abdülkâhîr el-Bağdâdî gibi Eş'arî kelâmcıları Cehmiyye ve Mu'tezile'yi, bazan da Şîa'yı tekfir etmişlerdir (Dârimî, s. 103-104; Bağdâdî, s. 13-14, 216). Bid'ata karşı mücadele etmekle meşhur olan Şâtîbî ehl-i bid'atın tekfirden önce aydınlatılması, vazgeçmedikleri takdirde kendileriyle mücadele edilmesi gerektiğini kaydeder (*el-İ'ttâ şâm*, s. 177).

İslâm tarihinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan mezheplerden her biri kendi görüşlerinin Kur'an, sünnet ve ashabin anlayışıyla uygunluk gösterdiğini, muhaliflerinin ise sonradan zuhur eden bid'at grupları olduğunu savunmuştur. Öyle ki mezheplerini Hz. Peygamber'e nisbet eden Şîa bir yana Mu'tezile mensupları bile kendilerini Resûlullah'a ve ashaba dayandırmak istemişlerdir (bk. Kâdî Abdülcebbar, s. 164-165). Gerçi Kur'an-ı Kerim'de dinin Allah tarafından ikmal edildiği, gerçeklere vâkıf olduktan sonra tefrikaya düşenlerin ilâhî azaba mâruz kalacakları belirtilmektedir (Âl-i İmrân 3/105; el-Mâide 5/3). Ancak İslâmiyet kıyamete kadar geçerli en son din olduğundan her çağın ihtiyacı doğrultusunda âlimlerce yorumlanması gerekir. Nitekim Kur'an'da, müslümanlar arasında herhangî bir hususta ihtilâf zuhur

ettiği takdirde Kur'an ve Sünnet'e başvurulurken bunun çözümlenmesi emredilmiştir (en-Nisâ 4/59). Kelâm, Asr-ı saâdet'ten sonra iç ve dış âmillerle İslâm dünyasında ortaya çıkan problemleri nasların ışığında çözmek amacıyla teşekkül etmiş bir ilimdir. Bundan dolayı kelâmcıların bid'at ehli arasında gösterilmesi yanlış bir tutumdur. Mâlik b. Enes, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Evzâî gibi müctehid âlimlerle ilk dönem muhaddislerinin kelâm akımına karşı tavrı almalarının bir sebebi İslâm birliğinin bozulması ve dinî hayatın yozlaşması endişesi ise bir başka sebebi de Cehmiyye ve Mu'tezile gruplarından bazılarının âdeti aklı nakle hâkim kılma temayülleridir. Gerçekte İslâm âlimlerinin, inanç esaslarının sistematize edilmesi anlamındaki kelâm ilmine karşı çıkmalarının mâkul bir izahı yoktur. Nitekim Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Ebû Saîd ed-Dârimî, Ebû Yâ-lâ el-Ferrâ, İbn Teymiyye gibi Selef âlimleri Kur'an ve Sünnet'e uygun düşecek görüşü belirlemek amacıyla akli ve naklî istidlâllere başvurmuşlardır. Meselâ Dârimî, Hz. Peygamber ile ahabın görüş beyan etmedikleri konular üzerinde tartışma yapmanın yanlış olduğunu savunanları reddederek Kur'an ve Sünnet'e uygun düşecek görüşü belirlemek amacıyla ahabın tartışmadığı konuları tartışmanın gerekli olduğunu söylemiş ve bunun bid'atçılık olarak değerlendiremeyeceğini belirtmiştir (*er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, s. 5, 89-91). Ahabın itikadî konularda tartışmaya girişmemesinin sebebi ise bu hususta herhangi bir problemin bulunmayışıdır. Esasen Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının ortaya çıkmasıyla bid'at fırkalarının zayıflaması, kelâm ilmiyle uğraşmanın bid'atı destekleyen değil önleyen bir tedbir olduğunu göstermiştir. Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî, "Kelâm ilmine ve kelâmcılara ancak taklitçiler ve fâsîd bir mezhebi benimseyenler karşı çıkar" derken bu hususa işaret etmiş olmalıdır (Beyâzîzâde, s. 48). Şunu da belirtmek gerekir ki bid'at, Kur'an ve Sünnet'le sabit olmuş temel meseleler hakkında tartışılan bir husustur. Nasların ihtiva ettiği konuların ispatlanması ve yorumlanması amacıyla başvuru bilgileri ise (vesâil) bid'at söz konusu değildir. İstidlâl ve yoruma dayanan bu yardımcı bilgiler ilimde kaydedilen gelişmelerle ilgili bulunduğu zaman içinde değişebilir. Bu sebeple vesâil mutlak doğrular olarak kabul edilmemelidir (İzmirli, s. 74-77).

Ehl-i bid'atın tekfirine gelince, herhalde azınlığa mensup bulunmanın psikolojik bir sonucu olarak hemen her bid'at fırkası kendi dışında kalanları küfürle itham etmiştir. Bunun neticesinde bid'at fırkaları, kendi mezhep mensupları arasında farklı temayüle sahip olanları da hi suçlamaktan geri kalmamışlardır. Ayrıca ilk dönem Selef âlimlerinin de tekfir konusunda müsamahasız bir tavır sergilediği bilinmektedir. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise bu hususta Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen "ehl-i kâblenin tekfir edilemeyeceği" şeklindeki hoşgörülü tavrı genellikle benimsemişlerdir (bk. Topaloğlu, s. 274-276). Ancak müslüman olduklarını iddia ettikleri halde İslâm dışı kabul edilen küçük bir grup bu geniş alanın haricinde bırakılmıştır (bk. GÂLİYYE).

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâmiyet'in Arabistan yarımadasının dışına çıkıp kısa zamanda çok geniş bir alana yayıldığı bilinmektedir. Bu fütuhât döneminde müslümanlar bazı iç gelişme ve değişimlere şahit olduktan başka dışarıdan gelen birçok düşünce, inanç ve kültürlerle de karşılaşmışlardır. Bu tarihî ve sosyal gerçek karşısında dinin hem aslî hem de fer'î hükümleri alanında yeni yorum ve bakış açıları ile sistemleştirme faaliyetlerine girişilmesi müslüman âlimleri için kaçınılmaz bir görev olmuş ve nihayet itikadî fırkalarla fıkıh mezhepleri ortaya çıkmıştır. Bu oluşum tamamlandıktan sonra Sünnî kelâm akımları müslümanların en az % 90'ı tarafından kabul görmüştür. Fıkıh konularında genellikle Hanbelî olan Selef mensuplarının % 1-2 olarak tahmin edilen oranı ile yine bu kadar tahmin edilen Gâliyye göz önünde bulundurulduğu takdirde bid'at gruplarının sayısı toplam müslüman nüfusuna nisbetle % 6 dolayında kalır (bk. a.g.e., s. 148-149). Şu halde kelâmcıların büyük ekseriyeti ehl-i kible olan müslümanların küfre nisbet edilmemesi kanaatini taşımaktadır (ayrıca bk. TEKFİR).

İslâm tarihi boyunca oluşan ve çoğunluk tarafından bid'ata nisbet edilen fırkalar içinde bugün belirgin bir şekilde varlığını sürdüren Şîa gruplarıdır. Bunların dışında kalan ve Kuzey Afrika ile bazı körfez ülkelerinde az miktarda bulunan Hâricî-İbâzîler'le Selefiyye görünümü aşırı muhafazakâr zümreler önemsecek bir nüfus yoğunluğuna sahip değildir. Kendilerini Şîî göstermekle birlikte hem mutedil Şîî çoğunluğunun hem de Sünnîler'in İslâm çerçevesinde mü-

talaa etmediği aşırı gruplar (Bâtiniyye-Gâliyye) ve bunların etkilediği bazı tasavvufî akımlar da (Alevî-Bektaşî-Kalenderî vb.) aynı durumdadır. Toplam müslüman nüfusun âzami % 10'unu oluşturan sünnet dışı gruplar içinde bu istisnâî zümreler her halde % 4 nisbetini aşmaz. % 6 civarında bir müslüman nüfusuna sahip bulunan mutedil Şîa'dan Zeydîler Yemen'de, İsnâaşerî-Ca'ferîler de yoğun olarak Irak, İran ve Azerbaycan'da yaşamaktadır.

Sünnete veya bid'ata mensup olmak İslâm dininin temel esaslarını ilgilendiren bir husus olmakla birlikte özellikle günümüzde konunun mahiyetini bilmeyenler ehl-i bid'at tabirini dinin fer'î hükümlerini ilgilendiren meselelerde de kullanmaktadır. İnsanlar tabii olarak doğup yetiştikleri çevrenin, aldıkları eğitimin din telakkisini ve mezhep anlayışını benimserler. Ancak İslâmiyet'te bazı meseleler üzerindeki ilmî araştırma sonucu elde edilen kanaatler mezhep değişikliği mânâsına gelmez. Konuyla ilgilenen âlimlerin tesbitine göre sünnet çizgisini terkedip ehl-i bid'at statüsüne girmenin belli başlı alâmetleri şöyle sıralanabilir: a) Aşap topluluğu ile onları takip eden ve V. (XI.) yüzyıldan itibaren (Selefiyye ile birlikte) Sünnî kelâmcılar tarafından temsil edilen çoğunluk telakkisine muhalefet etmek. b) İlah ve yorumu zor olan nasları (müteşâbih) irdelemeyi âdet edinip dinin ilke ve hükümlerini kaygan bir zemine çekmeye çalışmak. c) Temel dinî konularda nasların gereğine yani Allah'ın iradesine bağlı kalmak yerine beşerî görüş ve indî arzulara tâbi olmak (a.g.e., s. 156-157). Bu tesbite göre, kalıcı ve değişmez ilkelere sahip bulunması gereken dinin temel hüküm, kural ve uygulama şekillerini asırdan itibaren oluşan büyük çoğunluğun anlayışı istikametinde benimseyen düşünce farklılıkları kişiyi bid'at ehline katmaz.

İtikadî mezhepler tarihi âlimlerinin telakkisine göre İslâm tarihinde oluşan ilk fikir ağırlıklı fırka Mu'tezile, siyaset ağırlıklı akım da Şîa'dır. Mu'tezile düşünce tarihinde geniş yankılar ve derin tesirler bırakarak ortadan kalkmıştır. Mutedil İsnâaşerî Şîası itikadî konularda Mu'tezile'ye yaklaşırken kendine has bir fıkıh ekolü oluşturmuş, siyasî alanda da İslâm tarihi boyunca etkinliğini sürdürmüştür. Ancak siyasî telakkileri sebebiyle, İslâm'ın evrensel boyutlarını hem inanç ve fikir hem de aksiyon alanında

dünyaya duyuran ashapla onların takipçilerine karşı takındıkları olumsuz tavır daima endişe ile karşılanmıştır.

III. (IX.) yüzyıldan itibaren ehl-i bid'atı tenkit için çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Şâfiî'nin *er-Red 'alâ ehli'l-ehvâ'* (Bağdâdî, s. 221), Ahmed b. Hanbel'in *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* (İskenderiye 1971), Ebû Âsım Hüsey b. Esrem'in *Kitâbü'l-İstikâme fi'r-red 'alâ ehli'l-bida'*, Eş'arî'nin *el-Lüma'* (Beyrut 1408/1987), Malatî'nin *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-bida'* (Beyrut 1388/1968), İbn Hazm'ın *en-Neşâ'ihu'l-müniciye mine'l-fedâ'ihî'l-muhtıyye* (*el-Faşl*, II, 275), Ebû Mutî en-Nesefî'nin *er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'id-dâleti'l-muğille* (Kahire 1980), İbn Hacer el-Heytemî'nin *eş-Şavâ'iku'l-muhtârîka fi'r-red 'alâ ehli'l-bida' ve'z-zenâdika* (Beyrut 1403/1983) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "bid'at", "imân" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, "bid'at" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "bd'a" md.; Mustafavî, *et-Tahtîk*, "bd'a" md.; Dârimî, "Muḳaddime", 6, 7, 17, 19, 20, 23, 57; Buhârî, "Ezân" 56; a.mlf., *Halku ef'âli'l-ibâd* ('Akâ'idü's-selef içinde, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, s. 124, 130, 157, 167; Müslim, "Muḳaddime", 1, "İmân", 1, "Zekât", bab 47, 48; Tirmizî, "Kader", 13, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6, 7, 14, 18, 20, 26; a.mlf., *Mecâ'il-ül-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1353, s. 264, 266-272; Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 13; Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* ('Akâ'idü's-selef içinde, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, s. 52, 64-67; a.mlf., *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Muhammed Saîd b. Besyûnî), Beyrut 1405/1985, s. 24, 40, 112-113; Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî, *Kitâbü'Uşûl'il-âdl ve't-tevhîd* (*Resâ'ilü'l-âdl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 120-121; İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, Tahran 1363 hş., s. 3-5; İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1348, s. 54-58; a.mlf., *Te'vîlî muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1408/1988, s. 35-36, 64, 65; Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, s. 4-5, 8, 40, 61, 82, 89-91, 103-104; İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Beyrut 1400/1980, I, 8, 16, 21-22; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Abdülâzîz b. İbrâhîm eş-Şevhân), Riyad 1408/1988, I, 9-10, 58, 404; II, 815-816; Ebû Mutî en-Nesefî, *er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'id-dâleti'l-muğille* (nşr. Marie Bernand), *Isl.* içinde, Kahire 1980, XVI, s. 55-60; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 292, 294, 472, 475; a.mlf., *Uşûlû Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. Muhammed Seyyid el-Celyed), Kahire 1987, s. 32, 103-104; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 13, 42, 81, 82, 102, 176; Âcurrî, *eş-Şer'â* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 15, 21, 64,

143-149; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 201, 202; İbn Mende, *Kitâbü'l-İmân* (nşr. Ali b. Muhammed el-Fakihî), Beyrut 1406/1985, I, 117-118; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlû'l-i'tizâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuad Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 138-165, 166, 167, 184-187; Bağdâdî, *el-Fark* (Kevserî), s. 4-6, 13-14, 21, 80, 125, 216, 217; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), I, 161; II, 267-272, 275, 276; III, 292; IV, 111; V, 33, 98; Beyhâkî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 10, 325, 369; Ebû'l-Yûser el-Pezdevî, *Uşûlû'd-dîn* (nşr. H. Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 241-242, 256-259; İbn Ebû Ya'la, *Ṭabaḳâtü'l-Hanâbile*, I, 242, 244; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 16, 30, 31, 37, 203; Şerhu'l-'Akâidetü't-Ṭahâviyye, s. 338, 339, 362-363; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 339, 344, 347-348, 373, 376, 427; a.mlf., *İktizâ'u's-şarâti'l-mus-takîm* [baskı yeri ve yılı yok] (el-Mektebetü'l-Medenî), s. 275, 276, 289, 462; a.mlf., *Der'ü te'arużi'l-'aḳl ve'n-naḳl* (nşr. M. Reşad Sâlim), [Riyad] ts. (Dârü'l-Künûzî'l-edebiyeyi), III, 463-464; V, 286, 390; VII, 100-101, 187, 244, 285, 290-291; VIII, 304; a.mlf., *Minhâcüs-sünne* (nşr. M. Reşad Sâlim), [Riyad] 1406/1986, I, 20, 68, 315-316; V, 94-95, 134, 154, 167, 170, 175, 428-429, 441-442; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İctimâ'u'l-cüyûşî'l-İslâmiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 6; İcî, *el-Aḳâ'idü'l-Âdudiyye* (Gelenbevi, *Hâşiye* içinde), İstanbul 1323, I, 35-36; İbn Müfliḥ el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-mineḥu'l-mer'iyye*, Kahire 1987, I, 199, 201-202, 209, 232-233, 237; Sübkî, *Ṭabaḳât* (Tanâhî), III, 374-375, 398, 416, 421; Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, s. 36-38, 47-51, 57, 60, 61, 65, 106, 120, 124-128, 143-145, 177; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münḡe ve'l-emel*, Beyrut 1979, s. 122-124; İbnü'l-Vezîr, *İşârâtü'l-haḳ 'ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 21-22, 35, 84-87, 93, 100-123, 130; Süyûtî, *Şavnu'l-manṭıḳ ve'l-keḷâm* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr), Kahire 1970, s. 103-105, 124, 131, 149, 165-166; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât* (nşr. Adnan Derviş — Muhammed el-Misrî), Beyrut 1413/1993, s. 243-244; Beyâzî-zâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 33, 34, 37, 48, 51; Hucendî, *Hükmullâhî'l-vâhidî's-samed*, Kahire, ts. (Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî), s. 16, 50, 75-80; Şevkānî, *Fethu'l-kadîr*, II, 128; Süleyman Sırrı, *Kenzü'l-akâid*, İstanbul 1316, s. 9; İzmîrî İsmail Hakkı, *Muḥassalü'l-keḷâm ve'l-hikme*, İstanbul 1336, s. 3-4, 73-78, 89, 194; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medḥal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dimaşk 1919, s. 31-33; Reşid Rızâ, *Tefstrü'l-menâr*, I, 187, 189; VIII, 398, 400-401; IX, 133; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 286-289, 328-329; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlali), Ankara 1981, s. 6, 14-22, 42-43, 53, 99, 122, 178, 182, 207; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1993, s. 109-110, 148-149, 155-158, 274-276; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfızî, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dâir Bazı Düşünceler", *TED*, sy. 12 (1982), s. 507-520.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EHL-i BÜYÜTÂT

(bk. EHLÜ'L-BÜYÜTÂT).

EHL-i EHVÂ

(أهل الأهواء)

İnanç ve davranışlarını beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar anlamında bir tabir.

Ehl kelimesiyle "nefsânî arzu, temayül" mânasındaki hevânın çoğulu olan ehvâ kelimesinden oluşan ehl-i ehvâ (ehlül'l-ehvâ) tanılaması sözlükte "nefsin arzularına uyanlar" anlamına gelir. Terim olarak "inanç ve davranışlarını, peygamberlerce tebliğ edilen ilâhî buyruklara dayandırmaksızın sadece beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar" şeklinde tanımlanabilir.

Kur'an-ı Kerim'de ehl-i ehvâ tabiri geçmemekle birlikte yahudiler, hristiyanlar, müşrikler, putperestler, âhireti inkâr eden topluluklar gibi değişik zümrelerin Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'an'a iman etmeyip beşerî arzularına (hevâ-ehvâ) uydukları bildirilmiş, Resül-i Ekrem'e de onların din diye ileri sürdükleri arzularına uymaması emredilmiş, böylece beşerî görüşlere dayanan anlayışların din haline getirilmesinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hvy" md.). İslâm literatüründe bu tabirin ortaya çıkışında Kur'an'daki bu kullanımların etkili olduğu düşünülebilir.

Ehl-i ehvâ tabiri Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadislerde de yer almamıştır. Ancak bazı rivayetlere göre Resül-i Ekrem Kur'an'ı, insanların hevâları tarafından saptırılmasına engel olacak yegâne kaynak olarak göstermiş (Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 14); kişinin, hevâsını vahyedilmiş ilkelere tâbi kılmadıkça mümin olamayacağını (Ferrâ el-Begavî, I, 160), ümmeti hakkında en çok endişe duyduğu hususlardan birinin de onların hevâları tarafından saptırılma ihtimali olduğunu ve ümmeti içinden böyle toplulukların çıkacağını belirtmiştir (*Musned*, IV, 102, 423).

II. (VIII.) yüzyıldan itibaren İslâm literatüründe yer alan ehl-i ehvâ terkiibi İmam Mâlik'e atfedilen bazı rivayetlerde kullanılmıştır. Bu rivayetlerde ehl-i ehvâ tabiriyle Mu'tezile'nin ve diğer bazı İslâmî fırkalara mensup kelâmcıların kastedildiği görülür (Süyûtî, s. 117). Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin kaydettiğine göre İmam Şâfiî *er-Red 'alâ ehli'l-ehvâ'* adlı bir eser yazmış ve ehl-i ehvâyâ ait görüşleri eleştirerek bu tabirin İslâmî literatürde yerleşmesinde rol oynamıştır